



ERASMUS

• door Gerard Kramer

IN DEZE REEKS KERKHISTORISCHE PORTRETEN MOET ERASMUS ZEKER EEN PLAATS HEBBEN. DEZE WERELDBEROEMDE THEOLOOG EN HUMANIST HEEFT EEN ENORME INVLOED GEHAD OP HET DENKEN VAN MENSEN IN ZIJN EIGEN TIJD EN VER DAARNA. HOEWEL HIJ ALTIJD ROOMS KATHOLIEK IS GEBLEVEN, IS HIJ EEN BAANBREKENDE KRACHT GEWEEST VOOR DE DOORBRAAK DIE WE TEGENWOORDIG DE REFORMATIE OF DE HERVORMING NOEMEN. ERASMUS HEEFT VEEL GEREISD EN VEEL GESCHREVEN, EN WAS EEN ECHE WERELDBURGER.

De vroege jaren

Erasmus is geboren in de nacht van 27 op 28 oktober 1466, 1467, 1468 of 1469 – over het precieze jaar verschillen de historici van mening. Hij is weliswaar in Rotterdam geboren, maar de familie van zijn vader lijkt haar wortels in Gouda te hebben gehad. Erasmus is waarschijnlijk genoemd naar Sint Erasmus, een der veertien Noodhelpers – deze veertien heiligen worden Noodhelpers genoemd omdat zij in het bijzonder zouden helpen bij allerlei ziektes en aandoeningen. Misschien was de gedachte geweest dat deze vernoeming hem een voorspoedig leven zou schenken. Dat heeft niet echt gewerkt: hij is weliswaar rond de zeventig jaar oud geworden - niet slecht in zijn tijd -, maar hij heeft zijn leven lang getobd met zijn geestelijke en lichamelijke gezondheid, en ook de geldzorgen hebben hem vrijwel permanent achtervolgd.

De aanduiding *Rotterdammensis* werd later *Roterodamus* en daarna *Roterodamus*. De naam *Desiderius* was een zelfgekozen toevoegsel dat hij vanaf 1496 gebruikte. Volgens enkele geleerden komt deze naam van een gelijknamige correspondent van de door hem graag gelezen kerkvader Hiëronymus. Zelf denk ik dat hij het Griekse 'Erasmus' (= verlangen) door een Latijns equivalent wilde laten voorafgaan – pure ijdelheid dus, of gewoon een taalgrapje dat lang stand heeft gehouden! In 1406 zien we voor het eerst de volle naam *Desiderius Erasmus Roterodamus*. Zijn vader, Gerard, was waarschijnlijk een priester, zijn moeder een zekere Margaretha. Zijn buitenechtelijke afkomst is in zijn geschriften, waarin hij nauwelijks over zijn ouders of zijn jeugd schrijft, met mist omgeven. Hij woonde met zijn moeder en zijn drie jaar oudere broer Pieter eerst in Gouda, en van 1475-84 in Deventer. Daar bezocht hij de aan de Lebuinuskkerk verbonden stadsschool, waar ook docenten lesgaven uit de kringen van de Moderne Devotie.



De Moderne Devotie was een beweging binnen de kerk. Deze beweging ontstond doordat mensen niet tevreden waren met hun situatie als gevolg van misstanden onder de geestelijkheid. De Moderne Devotie stond voor een vernieuwing van het christelijke gemeenschapsleven en is te zien als een hervormingsbeweging binnen de kerk en de maatschappij.

Kloosterling tegen wil en dank

De dood van zijn moeder door een pestepidemie in 1484 maakte een plotseling eind aan Erasmus' schooltijd in Deventer. Zijn vader liet hem en zijn broer naar Gouda terugkomen, maar stierf zelf kort daarna, eveneens aan de pest. Vader Gerard moet een ontwikkeld man zijn geweest. Volgens Erasmus kende hij Grieks, had hij in Italië beroemde humanisten gehoord en alle klassieke auteurs afgeschreven, d.w.z. hun handschriften gecopieerd. Hij liet een boekerij van enige waarde na. Erasmus en zijn broer kwamen na het overlijden van hun beide ouders uiteindelijk in een klooster terecht, duidelijk onder druk van hun voogden, die slecht financieel beheer voerden en dit zo probeerden te verdoezelen. Erasmus nam in 1488 zijn intrek in het klooster in Steyn bij Gouda, bij de Reguliere Augustijnse Kanunniken, waar hijzelf vervolgens de geloften aflegde. Aanvankelijk had hij het er naar zijn zin, maar al snel ontwikkelde hij een weerzin tegen het kloosterleven.

In 1492 is Erasmus tot priester gewijd door de bisschop van Utrecht, David van Bourgondië. Vervolgens werd Erasmus, die toen al gold als een bekwaam latinist, secretaris van de bisschop van Kamerijk, Hendrik van Bergen.

Naar het buitenland

Na enkele jaren ging Erasmus theologie studeren in Parijs. De spitsvondigheden van de afgeleefde scholastiek die hij daar aantrof, konden hem niet behagen. Het was overigens niet eenvoudig van studie en intellectuele arbeid te leven. Prebenden (=inkomsten van geestelijken) of aanzienlijke beschermers waren onmisbaar. Soms gaf Erasmus daarom noodgedwongen les aan rijke koopmanszonen.

In 1498 en 1499 maakte hij weer korte reizen naar Holland. Van 1499-1500 verbleef Erasmus in Engeland, op uitnodiging van andere beschermer, Lord Mountjoy. Daar leerde hij nieuwe vrienden kennen: John Colet en Thomas



More. Mede door discussies met de theoloog Colet – die geen Grieks kende en toch de brieven van Paulus verklaarde – nam Erasmus zich voor beter Grieks te leren.

Omdat hij niet op geregelde basis inkomsten ontving, was hij blij met een spaarpot van 20 pond. Vrienden hadden hem verzekerd dat hij dit geldbedrag uit Engeland mocht meenemen, als het maar niet in Engelse munt was. Toch werd in januari 1500, toen hij Engeland verliet, in Dover het grootste deel van dit bedrag door de douane in beslag genomen. Dit was voor Erasmus een grote schok. In Frankrijk had hij vervolgens langdurig grote geldzorgen.

Na 1501 is hij niet meer in Nederland geweest. Sinds zijn terugkeer uit Engeland had hij twee grote aspiraties:

- Hiëronymus uitgeven
- goed Grieks leren.

Dat laatste deed hij overigens volledig op eigen kracht, en ten koste van grote inspanning. In maart 1500 schreef hij aan een vriend: 'Het Grieks maakt mij bijna dood, maar ik heb geen tijd en geen geld om boeken aan te schaffen of een leraar te nemen'. Als een andere vriend hem een geleende tekst van Homerus terugvraagt, schrijft hij: 'Beroof je mij van de enige troost in mijn verveling? Want ik brand zo van liefde tot deze schrijver, dat ik mij, al kan ik hem niet verstaan, weid en laaf aan de aanblik ervan'. Hij is ook ooit met Hebreeuws begonnen, maar gaf het snel op. Vanaf 1504 maakte hij vertalingen uit het Grieks, en behoorde hij deze taal excellent. Dat is echt een topprestatie geweest!

In 1504 is hij weer in Parijs, nadat hij om onduidelijke redenen een leerstoel in Leuven heeft geweigerd. In Parijs wilde hij zich geheel aan de godgeleerdheid wijden. Om onduidelijke redenen ging Erasmus najaar 1505 weer naar Engeland. Hij trof daar zijn oude vrienden Mountjoy, Colet en More, en daarnaast enige uitnemende kenners van het Grieks: niet Colet – die weinig Grieks kende -, maar naast More ook Linacre, Grocin, Latimer en Tunstall. De koning stelde hem een prebende in het vooruitzicht.

Van deze Engelse prebende kwam niets terecht, maar wel deed zich de mogelijkheid van een reis naar Italië voor. De lijfarts van Hendrik VII, Giovanni Battista Boerio uit

Genua, zocht een docent om zijn zonen te vergezellen op hun reis naar de universiteiten van Italië. Deze taak ging Erasmus vervullen. Hij had geen onderwijs- of verzorgingsplichten, maar alleen de verantwoordelijkheid van toezicht en leiding bij de studies van de beide jongelieden.

In 1506 verbleef het reisgezelschap twee maanden in Frankrijk. In augustus reisde men verder. In Turijn werd Erasmus doctor in de theologie op 4 september 1506. Op 11 november kwam hij aan in Bologna, waar hij tot eind van het jaar de jonge Boerio's begeleidde.

In 1509 keerde hij terug naar Engeland, en schreef hij zijn beroemde werk *De Lof der Zotheid*, waarin hij vlijmscherpe kritiek op de geestelijkheid uitte.

In 1514 vertrek hij weer uit Engeland. Erasmus is er nog drie keer geweest, maar hij heeft er niet meer gewoond.

Erasmus' topprestatie

Hij reisde nu naar Zwitserland, naar de beroemde drukker Johann Froben in Basel, die zelf contact met Erasmus had opgenomen. Erasmus wilde daar de druk bezorgen van zijn lievelingsarbeid, een tekstkritische verantwoorde uitgave van het Griekse Nieuwe Testament en van de werken van Hiëronymus. Hij miste na de overtocht het valies met alle handschriften. Toen hij dit verlies ontdekte, had hij een smart, zo schrijft hij, 'zo groot als slechts ouders om het verlies van hun kinderen kunnen voelen'. Zijn valies was echter in een ander schip terecht gekomen. Kort daarna had Erasmus het weer terug.

In augustus 1514 arriveerde hij in Basel. In 1513 had hij al geschreven dat hij de tekst van Hiëronymus al bijna geheel had vastgesteld door vele oude handschriften te vergelijken. In 1516 was deze uitgave gereed. Ook in 1516 was gereed het *Novum Instrumentum*, de Griekse tekst van het Nieuwe Testament, met aantekeningen en een Latijnse vertaling. Deze uitgave van de Griekse tekst van het Nieuwe Testament kan zonder meer beschouwd worden als Erasmus' meesterwerk. Echte pioniersarbeid!

Erasmus publiceerde vijf edities van het Griekse Nieuwe Testament. De eerste editie van 1516 werd opgevolgd door een andere in 1519. Dit was de editie die gebruikt werd



door Maarten Luther voor zijn Duitse vertaling in 1522. Erasmus' derde, vierde en vijfde editie volgden in 1522, 1527 en 1535. De Franse drukker Robert Estienne (1503-1559) publiceerde vier edities, namelijk in 1546, 1549, 1550 en de laatste in 1551. Ook de Frans-Zwitserse Theodore Beza (1519-1605) publiceerde verschillende edities van het Griekse Nieuwe Testament. Hij volgde daarbij nauwgezet de tekstkritische standaard die Erasmus had gezet. Hij publiceerde zijn uitgaven in 1565, 1582, 1588 en 1598. De 1598-versie van Beza en de in 1550 en 1551 verschenen versies van Estienne zijn de belangrijkste bronnen geweest voor de vertalers van de Engelse King James Version (1611) en de Nederlandse Statenvertaling (1637).

In 1624, 1633 en 1641 publiceerden de Nederlandse gebroeders Elsevier drie edities van het Griekse Nieuwe Testament. Zij volgden nauwkeurig het werk van Beza. Het voorwoord van de uitgever van de editie van 1633 bevat de zinsnede *'textum ergo habes, nunc ab omnibus receptum'*, vertaald als: 'Alzo heeft u de tekst, die door allen ontvangen/aanvaard is.' Hieruit is het begrip *textus receptus* of 'ontvangen/aanvaarde tekst' ontstaan.

Waarom al deze inspanning?

Erasmus heeft treffend verwoord waarom hij het nodig vond de Griekse tekst van het Nieuwe Testament vast te stellen. Het stuitte hem namelijk tegen de borst dat de theologen bij hun verklaring van het Nieuwe Testament de Vulgata, de Latijnse Bijbelvertaling, als uitgangspunt namen, terwijl deze tekst op vele plaatsen afweek van de oorspronkelijke Griekse teksten. Deze Griekse teksten, deze handschriften waarover men tot op dat moment slechts in geschreven vorm beschikte, wilde hij als uitgangspunt nemen om de oorspronkelijke tekst te reconstrueren en te drukken. Sommige tijdgenoten vonden dat

hij slechts kleinigheden corrigeerde en bagatelliseerden het belang van zijn werk. Erasmus schreef: 'Kleinigheden zijn het, ja, maar wegens die kleinigheden zien wij ook de grootste theologen soms lelijk struikelen en raaskallen'. Deze filologische nauwkeurigheid vond Erasmus essentieel – en terecht: *'Waarom zijn wij zo precies op onze spijsen, op onze kleren, op onze geldzaken, en mishaaft ons die nauwgezetheid alleen in de goddelijke letteren? – Hij kruipt over de grond, zeggen zij, hij pijnigt zich over woordjes en syllaben!- Waarom achten wij enig woord te gering van Hem, die wij zelf onder de naam van het Woord vereren en aanbidden?'.* 'Maar goed, laat wie wil zich verbeelden dat ik niet in staat ben iets beters dan dit te volbrengen, en uit traagheid van geest en koudheid van hart of uit gebrek aan geleerdheid deze laatste taak op mij heb genomen; het blijft toch christelijk, elk werk goed te achten dat met vrome ijver wordt verricht'. *'Wij dragen stenen aan, maar tot de bouw van de tempel van God'.*



Merkwaardige stunts

Ondanks het hierboven beschreven respect van Erasmus voor de oorspronkelijke tekst van het Griekse Nieuwe Testament en de noodzaak deze zorgvuldig vast te stellen, heeft hij toch enkele merkwuurdige stunts uitgehaald. Zo gebruikte hij voor het boek Openbaring een Grieks handschrift uit de 12^e eeuw, dat het blad met de laatste zes verzen miste. Geen probleem: Erasmus vertaalde ze gewoon zelf even vanuit het Latijn van de Vulgata terug naar het Grieks en fabriceerde zo zelf een stukje grondtekst! Ook de toevoeging die de Vulgata kent in Hand.9:6 ('En bevend en verbaasd zei hij: 'Heer, wat wilt u dat ik doen zal?') vertaalde hij zelf naar het Grieks.

We zagen al dat Erasmus tegenstand ondervond. Deze tegenstand gold ook zijn kritiek op de Rooms Katholieke kerk. Deze kritiek nam toe toen men Luthers optreden beschouwde als de consequentie van Erasmus' denkbeelden. Erasmus weigerde ook lange tijd tegen Luther op te treden. Hij stemde namelijk in met diens kritiek op de kerkelijke wantoestanden, zoals zichtbaar werd in zijn eigen, reeds genoemde *Lof der Zotheid*. Uiteindelijk moest hij op aandringen van zijn beschermer Hendrik VIII partij kiezen, en schreef hij tegen Luther *De libero arbitrio* (1524; = Over de vrije wil), door Luther ogenblikkelijk beantwoord met *De servo arbitrio* (=Over de geknechte wil). Hiermee werd de breuk volkomen tussen Erasmus en de Reformatie. Erasmus was in 1521 uitgeweken naar het veiliger Basel, omdat hij als gevaarlijke ketter werd beschouwd. Hij stierf daar op 12 juli 1536 (na een verblijf in Freiburg van 1529-1535). Vrienden hoorden hem in zijn laatste dagen voortdurend zeggen: o Jesu, misericordia; Domine libera me; Domine miserere mei¹. Tenslotte in het Nederlands: 'Lieve God'.

Samenvattend kunnen we over Erasmus zeggen:

- hij was een briljant geleerde en stilist, theoloog en patristicus (= kenner van de vroege kerkvaders);
- hij deelde met Luther de liefde voor de Bijbel en de afkeer van kerkelijk bederf;
- hij had als humanist liefde voor de Bijbel in de grondtalen;
- zijn denkbeelden over staat en maatschappij, opvoeding, onderwijs en wetenschap hebben voor eeuwen een program geboden van praktisch, verlicht christendom. Er lopen directe lijnen van Erasmus naar het Neo-Protestantisme in de 17^e eeuw en de Verlichting in de 18^e eeuw.

Gebruikte literatuur

Naast enkele kerkhistorische handboeken heb ik gebruik gemaakt van de volgende werken:

Léon Halkin, *De biografie van Erasmus*, Baarn 1991

Martin Heide, *Der einzig wahre Bibeltext? Erasmus von Rotterdam und die Frage nach dem Urtext*, Nürnberg, 5. Auflage 2006

J.Huizinga, *Erasmus*, Haarlem 1958 (5^e druk)

J.J.Thierry, *Korte geschiedenis van de tekst van het Nieuwe Testament*, Kampen 1982

¹ O Jezus, [heb] medelijden! Heer, bevrijd mij! Heer, heb medelijden met mij!